

Wyrok z dnia 8 stycznia 2003 r., II CKN 1097/00

Postanowienie umowy zastrzegające rażąco wygórowane odsetki jest nieważne w takiej części, w jakiej – w okolicznościach sprawy – zasady współzycia społecznego ograniczają zasadę swobody umów (art. 353¹ w związku z art. 58 § 2 i 3 k.c.).

Sędzia SN Helena Ciepła (przewodniczący)

Sędzia SN Gerard Bieniek

Sędzia SN Jan Górowski (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Przedsiębiorstwa Wdrażania Postępu Technicznego „G.”, spółki z o.o. w S. przeciwko P. Przedsiębiorstwu Komunalnemu, spółce z ograniczoną odpowiedzialnością w P. o zapłatę, po rozpoznaniu w Izbie Cywilnej w dniu 8 stycznia 2003 r. na rozprawie kasacji pozwanej od wyroku Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 17 grudnia 1999 r.

uchylił zaskarżony wyrok i przekazał sprawę Sądowi Okręgowemu w Szczecinie do ponownego rozpoznania i orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

W pozwie z dnia 9 marca 1998 r. powódka Przedsiębiorstwo Wdrażania Postępu Technicznego „G.”, spółka z o.o. zażądała nakazania pozwanej P. Przedsiębiorstwu Komunalnemu, spółce z o.o. zapłaty kwoty 14 731,50 zł tytułem odsetek za opóźnienie w zapłacie wynagrodzenia za wykonany przez powódkę program komputerowy. Nakazem zapłaty z dnia 26 marca 1998 r. Sąd Rejonowy powództwo uwzględnił.

Po rozpoznaniu zarzutów strony pozwanej, wyrokiem z dnia 27 maja 1999 r., Sąd Rejonowy uchylił nakaz zapłaty i powództwo oddalił, ustalając, że w dniu 1 lutego 1994 r. strony zawarły umowę, na mocy której powódka zobowiązała się wykonać program komputerowy w terminie do dnia 31 marca 1994 r., a pozwana do zapłaty wynagrodzenia w kwocie 3500 zł (po denominacji), płatnego w dniu 10 lutego

1995 r. z doliczonym podatkiem VAT, na podstawie faktury wystawionej przez kontrahenta w ciągu 5 dni od jej otrzymania. Uzgodniono także, że wykonawcy należą się odsetki umowne w wysokości 5% za każdy dzień opóźnienia.

Powódka wykonała i wydała pozwanej program komputerowy w terminie oraz w dniu 2 stycznia 1996 r. wystawiła fakturę VAT na należność wynikającą z umowy łącznie z tym podatkiem w kwocie 4270 zł, płatną do dnia 10 stycznia 1996 r. Pozwana należność tę uiściła w dniu 19 marca 1996 r. Powodowa spółka pismem z dnia 29 maja 1997 r. wezwała pozwaną do zapłaty odsetek za 69 dni opóźnienia w kwocie 14 731,50 zł.

Sąd Rejonowy uznał za trafny zarzut pozwanej spółki, dotyczący oceny zastrzeżenia odsetek umownych na podstawie art. 353¹ i 58 k.c., wskazał bowiem, że postanowienie umowy określające wysokość odsetek 5% dziennie, tj. 1825% rocznie nie da się pogodzić z zasadami współżycia społecznego.

Sąd Okręgowy, po rozpoznaniu apelacji pozwanej, wyrokiem z dnia 17 grudnia 1999 r. zmienił zaskarżony wyrok w ten sposób, że utrzymał nakaz zapłaty w mocy. Przyjął za własne ustalenia faktyczne Sądu Rejonowego, niemniej dokonał odmiennej ich oceny prawnej. Jego zdaniem, swoboda kontraktowania (art. 353¹ k.c.) zezwala na dowolne określenie wysokości odsetek. Zauważył, że strony prowadzą działalność gospodarczą i brak podstaw do przyjęcia, aby zawierając umowę pozwana znajdowała się w położeniu przymusowym lub nie miała doświadczenia, a powódka świadomie to wykorzystała (art. 388 k.c.). Podkreślił, iż nie można przez zastosowanie art. 5 k.c. odmówić powodowi ochrony prawnej, zwłaszcza że prowadziłyby to do tolerowania występującego w obrocie gospodarczym zjawiska spełniania świadczeń pieniężnych z opóźnieniem.

Powodowa spółka w kasacji opartej na podstawie naruszenia prawa materialnego, tj. art. 58, 353¹ i 481 § 2 k.c. przez błędną ich wykładnię, a ponadto art. 5 k.c. przez niewłaściwe zastosowanie, wniosła o zmianę zaskarżonego wyroku przez oddalenie apelacji.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje: (...)

Normatywna funkcja zasad współżycia społecznego na gruncie art. 353¹ oraz 58 k.c. jest odmienna. Według hipotezy art. 353¹ k.c., zasady współżycia społecznego ograniczają swobodę kontraktową, a w art. 58 § 2 k.c. wyznaczają granice dopuszczalnej treści czynności prawnej. Z kolei, zgodnie z art. 5 k.c., służą do określenia zakresu wykonywania praw podmiotowych. Tak więc sięganie do

konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego, gdy zastrzeżona w umowie wysokość odsetek jest rażąco wysoka i już z tego powodu sprzeczna z zasadami współżycia społecznego, jest nie tylko zbędne, ale bezprzedmiotowe, gdyż umowa jest w tym zakresie nieważna, zanim jeszcze dochodzi do czynienia z niej użytku. Nie można natomiast z góry wykluczyć skutecznego powołania się przez dłużnika w wyjątkowych przypadkach na art. 5 k.c., gdy odsetki stały się nadmierne po powstaniu zobowiązania, a brak podstaw do podniesienia jednego z wyłączających się zarzutów z art. 358¹ § 3 i art. 357¹ k.c.

Przy umownym zastrzeżeniu rażąco wygórowanych odsetek może być także wykorzystana instytucja wyzysku, jednakże art. 388 k.c. ma ograniczone znaczenie. Wyzysk, jak podniesiono w literaturze, stanowi jedną z wad oświadczenia woli, występującą w razie łącznego spełnienia wymienionych w tym przepisie przesłanek. Wyzyskany dłużnik musiałby udowodnić, że wierzyciel świadomie wykorzystał jego szczególną sytuację, w której znalazł się, zaciągając zobowiązanie pieniężne.

Sąd Najwyższy wyjaśnił, że pozostawienie stronom swobody określenia wysokości odsetek, gdy ich źródłem jest ustawa, jak i wówczas, gdy dopuszczalność ich wynika z umowy, nie uchyla kontroli tych stosunków prawnych formowanych w warunkach wolności gospodarczej pod kątem klauzul ogólnych, zabezpieczających obrót gospodarczy przed zjawiskami patologicznymi, które mimo pozornej zgodności z innymi przepisami nie mogą doznawać ochrony ze strony państwa.

Ustawodawca, mając na względzie bogactwo życia gospodarczego, sformułował konieczne ograniczenia w postaci klauzul generalnych i pozostawił sądom wypełnienie ich treścią na podstawie znajomości zjawisk ekonomicznych i społecznych. Do nich należą zasady współżycia społecznego, a wśród nich zakaz lichwy, tj. zastrzegania rażąco wygórowanych odsetek przysparzających nadmiernych w danych stosunkach i nieusprawiedliwionych zysków dla jednej ze stron (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00, OSP 2001, nr 3, poz. 48).

Sama dysproporcja między wartością określanych w umowie świadczeń stron nie jest jeszcze wystarczającym powodem dla uznania umowy za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego, w sprawie występuje jednak rażące zachwianie ekwiwalentności świadczeń. Wbrew sugestiom Sądu Okręgowego, odwołanie się do zasad współżycia społecznego zarówno w art. 353¹ k.c., jak i w art. 58 k.c. ma

charakter uniwersalny, w związku z czym ograniczenia wynikające z tych przepisów odnoszą się także do obrotu profesjonalnego (por. uzasadnienie uchwały Sadu Najwyższego z dnia 26 września 1969 r., III CZP 8/69, OSNCP 1970, nr 6, poz. 97).

Odrębność w odniesieniu do podmiotów prowadzących zawodowo działalność gospodarczą polega na tym, że należy stosować do nich surowsze kryteria ocen z punktu widzenia uczciwości, rzetelności lub obowiązku zachowania lojalności. Stanowisko takie ma oparcie nie tylko na gruncie wykładni językowej powołanych przepisów, ale także w wykładni historycznej, gdyż np. art. 90 § 1 k.z., zastrzegający prawo wypowiedzenia długu, jeżeli umówiona stopa procentowa była zbyt wysoka, obejmował wszystkie stosunki, nie wyłączając stosunków gospodarczych.

Artykuł 353¹ k.c. należy do kategorii przepisów *iuris cogentis*, a więc naruszenie któregośkolwiek z wymienionych w nim kryteriów swobody kontraktowej wywołuje sankcję nieważności na podstawie art. 58 k.c. W konsekwencji, zastrzeżenie odsetek w wysokości 5% dziennie należało ocenić jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego w rozumieniu art. 58 § 2 k.c., jak i art. 353¹ k.c. (por. uzasadnienia uchwał składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 maja 1991 r. III CZP 15/91, OSNCP 1992, nr 1, poz. 1 i z dnia 6 maja 1992 r., III CZP 141/91, OSNC 1992, nr 6, poz. 90). Umowa przewidująca takie odsetki jest częściowo bezwzględnie nieważna na podstawie art. 58 § 2 w związku art. 58 § 3 k.c.

Gdy źródłem odsetek jest ustawa, zastrzeżenie odsetek umownych dotyczy świadczenia wyższego bądź niższego niż wynikające z ustawy, nie obejmuje zatem wchodzących w rachubę odsetek ustawowych. W razie stwierdzenia nieważności zastrzeżenia umownego, w wypadku opóźnienia w spełnieniu świadczenia pieniężnego, należą się w zasadzie odsetki ustawowe, liczone od daty wymagalności roszczenia głównego (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 października 1969 r., II CR 430/69, OSNCP 1970, nr 9, poz. 152).

Odsetki stanowią sankcję dla dłużnika za sam fakt niespełnienia świadczenia w terminie, chociażby dłużnik nie popadł w zwłokę, oraz wynagrodzenie za korzystanie z pieniędzy wierzyciela, niemniej w okresach występowania wysokiej inflacji, oprócz funkcji tradycyjnych (dyscyplinującej i kompensacyjnej), pełnią także funkcję czynnika waloryzującego świadczenie główne (por. np. uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 1998 r., III CZP 72/97, OSNC 1998, nr

9, poz. 133 i wyrok z dnia 10 lutego 2000 r., II CKN 725/98, OSNC 2000, nr 9, poz. 158). Ustawodawca, określając w kolejnych rozporządzeniach, począwszy od rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 marca 1989 r. w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych (Dz.U. Nr 16 poz. 84 ze zm.) wysokość odsetek, niewątpliwie brał pod uwagę zarówno ich funkcje, jak i uzasadniony interes wszystkich podmiotów obrotu gospodarczego.

Należy jednak zauważyć, że nieważność bezwzględna umowy z powodu jej sprzeczności z zasadami współżycia społecznego istnieje z mocy prawa w zakresie ustalonym przez sąd. Może się więc niekiedy okazać, że zastrzeżone w umowie odsetki są rażąco wygórowane tylko w pewnym zakresie, a w pozostałej części, wyższej od ich ustawowej wysokości, nie są nadmierne. Za stanowiskiem tym przemawia także to, że ustawodawca rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 25 października 1989 r. w sprawie określenia wysokości odsetek ustawowych (Dz.U. Nr 55 poz. 338) uchylił regulację o odsetkach maksymalnych.

Z tych względów Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji (art. 393¹³ § 1 k.p.c.).